

TÜRKÇEDE AĞIRLIKLANDIRMA İLKESİ ÜZERİNE

Manfred GÖTZ*

Özet: Türkçeyi araştırırken, anadili Almanca olan benim gibi bir kişinin bakış açısından Türk dilinin birer özelliği sayılabilecek sözlüksel, dilbilgisel ve sözdizimsel düzeylerine ait üç tür belirleme dikkatimi çekmişti. Bunların birincisi, dilin her üç düzeyinde kullanılan vurgulamadır. İkincisi, işlevsel terim olarak belirginleştirme adını uygun gördüğüm verbes périfrastiques denilen birleşik eylemlerin çifte fonksiyonlarından ileri gelen görünüüş, kip ya da zaman açılarından gerçekleşen belirginleşmelerdir. Üçüncüsü ise, terim olarak gene kendim seçtiğim, 2004 yılında Ankara'da gerçekleştirilen Beşinci Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda sunduğum bildirimim ve şimdi bu makalemin konusu olan ağırlıklandırma ilkesidir.

İsim ve sıfat tamlamaları, ikinci ögesini anlamı itibariyle belirten birinci ögesinin isim ve sıfat sözbölüklerinden hangisine ait olduğu yönünden değil, tamlamaların bu iki ögesi arasında bağlantı kuran iyelik eki –SI- 'nin var olup olmadığına göre birbirlerinden farklıdır. Örneklerden tarım işçisi : konuk işçi; zenginler ülkesi; zengin ülke. İsim tamlamalarında –SI- ekli olan belirtilen ikinci sözcük, bağlantı kuran iyelik eki aracılığıyla onu belirten birinci sözcüğü ağırlıklandırır. Oysaki iyelik eki olmayan sıfat tamlamalarındaki belirten sıfat ağırlıklı değildir. Diğer yandan evin kapısı gibi tamlayan durumu aracılığıyla gerçekleştirilen isim birleşmelerinde de birinci ismin ağırlıklı olması söz konusu olamaz, çünkü durumlar düzeyinde bağlantı kurma fonksiyonuna sahip olan –in hali bu özelliği kaldırır.

Saptadığım bu hususlar özellikle ağırlıklandırma ilkesi yönünden Türkçeyi Almanca ile karşılaştırdığımız zaman önemli olur. Yazar örneğin reklam broşüründe , “İstanbul – tarih ve değişim şehri” cümlesinde yalın durum yerine tamlayan durumu kullanmış olsaydı, dil hatası yapmış olurdu, çünkü altını çizdiğim ismin ikisi içerikleri bakımından ağırlıklıdır. Almandada ise bu tür ağırlandırma olmadığından iyelik zamiri değil, yalnız tamlayan durum (Genitiv) bu iki ismin bir tamlama olmasını sağlar: Istanbul – eine Stadt der Geschichte und des Wandels. Metin şöyle devam ediyor. İstanbul'da her yerde tarihin izlerine rastlamak mümkündür. Yazarın tarih izlerine değil, tarihin izlerine demesi, aynı zaman metninin devamında artık şehrin tarihsel sanat eserlerinden bahsetmek istemesine bir işarettir.

---

* Köln Üniversitesi Felsefe Fakültesi Doğubilim Enstitüsü Emekli Profesörü.

Manfred GÖTZ

Ağırlıklandırma ve ağırlıklandırmamadan ileri gelen anlamsal, dilbilgisel ve sözdizimsel farklılıklara ilgi eki -ki'de ve etken: edilgen tümcelerde rastlayabiliriz. – Türkiyede toplumsal değişim: Türkiye'deki toplumsal değişim. Son cümlede “toplumsal değişim” ağırlıklı iken, birinci cümle bu özelliğe sahip değildir. İki cümlelerin anlamları ve onların kullanılması buna göre farklıdır. Etken ve edilgen cümlelere gelince dilbilimcilerin sık sık değindikleri konu – yorum kuralı sözkonusu olur. Bu kuralı da ağırlıklandırma ilkesi yönünden ele almak mümkündür. Böylece iki dilimiz arasındaki farkları örneklerle daha iyi açıklayabiliriz.

Anahar Kelimeler: vurgulama, belirginleştirme , ağırlıklandırma, isim, sıfat

Zusammenfassung: Bei meiner Beschäftigung mit dem Türkischen fielen mir drei Formen der lexikalischen, grammatischen und syntaktischen Hervorhebung besonders auf, die aus der Sicht des deutschen Muttersprachlers offenbar Spezifika des Türkischen sind. Da ist zum einen die Betonung vurgulama in ihren verschiedenen Variationen zu nennen, der man in den genannten drei Bereichen begegnet, alsdann die durch ihre Doppelfunktionen signalisierte aspektuale, modale und/oder temporale Präzisierung der sogenannten periphrastischen Verbformen, für die ich den türkischen Terminus belirginleştirme “klares Herausstellen” (der beiden funktionalen Inhalte) gewählt habe, und drittens das sprachliche Phänomen der “Gewichtung” ağırlıklandırma, ein ebenfalls von mir geprägter Terminus, worüber ich auf dem Fünften Internationalen Kongress der türkischen Sprache(-n) in Ankara 2004 referiert hatte, der jetzt das Thema dieses Aufsatzes ist.

Die substantivischen und adjektivischen Fügungen - isim tamlaması: sıfat tamlaması – unterscheiden sich nicht durch die Wortklasse Substantiv – Adjektiv des bestimmenden Teils, sondern allein durch die den Bezug zu einer 3. Person signalisierenden –Sı-Suffigierung: tarım işçisi Landarbeiter : konuk işçi Gastarbeiter; zenginler ülkesi ein Land der Reichen : zengin ülke ein reiches Land. Bei einer substantivischen Fügung ist das bestimmende Wort durch den Bezug des dadurch bestimmten Wortes gewichtet, während in einer adjektivischen Fügung das Attribut ungewichtet bleibt. Und in einer Genitivverbindung – evin kapısı die Tür des Hauses – ist die Gewichtung des 1. Teils durch die Genitivfunktion wieder aufgehoben. Diese Feststellungen sind besonders von Belang, wenn man das Türkische mit dem Deutschen vergleicht. İstanbul - tarih ve değişim şehri. İstanbul – eine Stadt der Geschichte und des Wandels. Tarih und değişim sind hier gewichtet, deshalb im Türkischen kein Genitiv! Aber: İstanbul'da her yerde tarihini izlerine rastlamak mümkündür. In Istanbul kann man überall den Spuren der Geschichte begegnen. Jetzt geht es um die einzelnen historischen Denkmäler der Stadt.

TÜRKÇEDE AĞIRLIKLANDIRMA İLKESİ ÜZERİNE

Dem Unterschied von Gewichtung und Nicht-Gewichtung begegnen wir auch bei -ki Türkiye'de toplumsal değişim gesellschaftlicher Wandel in der Türkei: Türkiye'deki toplumsal değişim der in der Türkei stattfindende gesellschaftliche Wandel, wobei im ersten Fall toplumsal değişim ungewichtet bleibt, im zweiten Fall dagegen durch -ki gewichtet wird. Bei der Verwendung von Aktiv und Passiv unterscheiden sich beide Sprachen ebenfalls in dieser speziellen Frage. Hierfür ist vor allem das Thema-Rhema-Problem ausschlaggebend.

Vurgulama, belirginleştirme ve ağırlıklandırma Türkçenin işlevsel özelliklerindedir.

1. Vurgulama, Türk dilbiliminde özellikle sözdizimsel incelemelerde sık kullanılan bir kavramdır. Vurgulama olgusu, seslem veya sözcük üzerindeki vurgu (aksan) bir yana, *sözdizimsel düzlemde* en başta devrik cümlelerde göze çarpar. Örnekler: Laik Türkiye nasıl ılımlı bir İslami rejim olacak? – İslami rejimin ılımlısı nasıl olacak? Sabaha kadar kırpmadım gözlerimi. - Şimdi nesini sevsindi İstanbul'un? Diğer yandan vurgulama, tümcenin özne – nesne yer değistirmelerinde söz konusu olur. Örnek: Kızımı köpek ısırđı. : Bu köpek kızımı ısırđı. Bunun dışında vurgulama, *ikileme*, *ikizleme* ve *pekiştirmelerde* (a), *belirtme* (-i hali) ve *tamlayan* (-in hali) *durumları'nda* (b), bazen *tek*, çoğu kez ise *çift ekli ettirgen çatılı eylemler* ve *-dİydİ*, *-mİşmİş-li eylemlerde* (c), sözde “kolaç” olan *-dİr* soneki'nde (ç) ve tümcede bir soru adınının *mİ* ilgeci ile birlikte kullanılması durumunda (d) rol oynar.

a) Yavaş yavaş, güzel mi güzel; çırılçıplak, sapsarı, yemyeşil

b) “Çocuk ruhunda ufacak bir şey çok büyük bir kapıyı açabiliyor.” “El-Kaide ve yandaşları Afgan dağlarından Bağdat sokaklarına ABD'nin sayesinde indi.” Birinci tümcedeki nesne, söz konusu olan karşıtlığı (ufacak bir şey: çok büyük bir kapı) vurgulamak için kullanılmıştır. İkinci tümcede ise ABD'nin vurgulanmasının nedeni, kocaman devletin yanlış politikası (yüzünden) el-Kaide'nin bu kadar başarılı olması karşıtlığının belirtilmesidir.

c) “Kapıyı kapat!” : “Kapa şu kapıyı!” yerine. Buyurumu vurgulamak için. “Bana “Memurum suç işliyor” dedirtemezsiniz.” “Keza, “Yahu Deniz Baykal bundan epey önce bir de “yeni sol” terimini kullandıydı; ondan sonra da bir daha kullanmadıydı; bizcileyin ciddiye alanlar beyhude yere “Bu yeni nasıl bir yeni acep” diye bekledi durduydu. Sakın bu kez de ...” filan da dememeliyiz.” “İçimizde bir o beğenmedi bu işi bir de Doktor Münür Bey! Hiç beğenmediydi, evet!” (Kemal Tahir, Yol Ayrımı 172) “Dışişlerimiz, daha doğrusu Türkiye'nin bugünkü dış politikasını yöneten siyasal erkin kılı bile kıpırdamıyor. Genelkurmay Başkanlığı'nın yalanlamadığı bir metin yayınlanmış. Doğru değilmiştir. Dışişleri

Bakanlığımızın önde giden beyleri adına üzüntü açıklaması yapılmışmış. Vah vah. Üzülmenize dayanmak gerçekten çok zor olmalı.”

ç) Biz Türkler, yabancıların hakkımızda yazdıkları kitaplar, makaleler, yorumlar konusunda pek duyarlıyızdır.

d) Sonra ne mi oldu?

2. Belirginleştirme. Bu kavram, Türk dilbiliminde teknik terim olarak geçmez. Ben bunu, bir temel eylemin olmak eylemi ile birlikte oluşturduğu *birleşik eylemler*'in (*verbes périphrastiques*) özgül fonksiyonlarını tanımlayabilmek amacıyla kullanıyorum. Belirginleştirme derken kastettiğim: Söz konusu olan birleşik eylemlerin fonksiyonları bir tür etkileşim içinde, hem temel eylemin hem de bununla birlikte olan olmak eyleminin fonksiyonlarından ortaya çıkan müşterek anlam, zaman, kip ve/veya görünüşü içermektedir. Böylelikle birleşik eylem, bunlardan en azından iki etkeni belirginleştiriyor. Örnek: “O dönemin siyasal ve dinsel liderleri bugün yaşıyor olsaydı, tekkeleri değil, “asenkron” panolarla “uzaktan eğitim”i” uygulamaları.” Belirginleştirme, bu tümcede hem zaman hem de gereklilik kipi açısından gerçekleşmiştir.

Kurultayda sunmak istediğim bildirimim esas konusu olan **ağırlıklandırma** ise,

3.1. belirtisiz ad tamlamalarında, yani *ev kapısı*, *dilbilgisi incelemeleri*, *göz hastalıkları eğitimi programı*, *Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi* türlerinde iki veya daha çok addan oluşan ad takımlarında,

3.2. tümce ya da yan tümce ve iyelik ekli addan oluşan tümleçlerde

3.3. ilgi eki olan -ki'de, ve

3.4. etken : edilgen çatılı eylemlerle kurulu tümcelerde saptanabilir.

3.1. Ad Tamlamaları (iki ve daha çok addan oluşan belirtisiz tamlamalar/ad takımları)

Önce “ağırlıklandırma” kavramını tanımlamak istiyorum. Ağırlıklandırma burada, bir korku atmosferi gibi belirtisiz ad tamlamalarında *ağırlıklı olan korku* adının, onu izleyen “atmosfer” adını “korku” özgülüğü bakımından belirlemesi anlamına gelir. Yani “korku dolu bir atmosfer”. Nitekim *ev kapısı* < “bir eve ait olan kapı” demektir. Bu ağırlıklı olma durumu ya da olgusu, belirtisiz ad tamlamalarında (-İ-Sİ-) üçüncü şahıs iyelik eki'nin ilgi kurucu fonksiyonundan kaynaklanan bir sonucudur. Örneğin “Türk Dili Grameri” belirtisiz ad tamlamasında, *sözdizim* düzleminde tamlanan dil sözcüğü tamlayıcı olan Türk sözcüğü ile, tamlanan gramer sözcüğü ise tamlayıcı olan Türk dili ad takımı ile ilintilidir. *Anlam* düzleminde Türk sözcüğü dil sözcüğünü, Türk dili de gramer sözcüğünü *ayırıcı birer özelliği* bakımından belirler. Böylelikle Türk dili “gramer” sözcüğüne ve Türk sözcüğü “dil” sözcüğüne oranla ağırlıklı olma bakımından ön

TÜRKÇEDE AĞIRLIKLANDIRMA İLKESİ ÜZERİNE

plana çıkar. Başka üç, dört isimli belirtisiz ad tamlamalarında ise bu tür ağırlıklandırma bir tek ada ait olabilir. İki örnek vereyim: “Türk Dil Kurumu”, “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası”. Sözdizimsel açıdan “Türk”, “Türkiye” ve “Cumhuriyet” sözcükleri birer tamlayıcı sıfat, “dil” ve “merkez” ise ağırlıklı olan birer tamlayıcı addır. Demek ki, adı geçen kurum bir *tarih* kurumu değil, bir *dil* kurumudur ve sözü edilen banka *Ziraat* Bankası değil, *Merkez* Bankası’dır. Bu dil kurumunun özellikle *Türk* diliyle ilgilenen bir kurum olduğunun *belirlenilmesi* istenmiş olsaydı “Türk Dil Kurumu” denirdi. Oysaki katılma mutluluğunu yaşadığım “Beşinci Uluslararası Türk Dili Kurultayı” *Alman* ya da *İngiliz Dili*’ne ait değil, *Türk Dili*’ne ilişkin olan bir kurultaydı. Türk banknotlarında basılı bulunan “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası” belirtisiz ad tamlamasını, bu banknotları tedavüle çıkaran bankanın resmi bir unvanı olarak yorumluyorum. Buna benzer ad tamlamalarına rastlamak mümkün. Örnekler: Türk Ceza Yasa Tasarısı, Hessen Eyalet İdare Mahkemesi. Ağırlıklı olan öğeler burada *Yasa* ve *Eyalet*’tir. – Ama “Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ... yurtdışındaki Türk yurttaşların kredi mektuplu döviz tevdiat hesabı ... açabileceklerini bildirdi.” tümcesinde özne olarak kullanılarak “İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi” olduğu gibi iki tane ad tamlamasından oluşan bir zincirleme tamlamadır. ‘Türkiye’ ağırlıklı olup ad tamlayıcısı olarak Cumhuriyeti, ‘Merkez ağırlıklı olup ad tamlayıcısı olarak banka sözcüğünü, ‘Türkiye Cumhuriyeti’ ise sözdizim düzleminde ad takımı olarak ‘Merkez Bankası’ nı belirler. Ve aynen bir gazete haberinde ‘Türk Ceza Yasası’ndan söz edilerek “AKP hükümetinin Türk Ceza Yasası (TCY) Tasarısı’nı geri çekmesi, Avrupa basınında “**kriz**” olarak değerlendiriliyor.” denmekteydi. Halbuki yukarıda başka bir metinden alıntı yaptığım Türk Ceza Yasa (TCY) Tasarısı diziminde bu söylemin ön planında olan ‘Yasa Tasarısı’nın önüne, ‘yasa’ sözcüğünün karakteristik niteliğini belirtmek için ‘Türk’ ve ‘Ceza’ sözcükleri birer sıfat olarak konulmuştur: Türk Ceza Yasa (TCY) Tasarısı zemininde yükselen AB tartışmalarının değerlendiren iki eski dışişleri bakanı...

İyelik eki eksik olan ad tamlamaları dilbilgisi yayımlarında genellikle *sıfat tamlamaları* olarak geçer. Esas konuya girmeden dilbilimcilerce bilinen Türkçede ad ve sıfat arasındaki anlamsal sınırın kesin olmadığı özelliğine işaret etmek isterim. ‘Zengin ülke’ : ‘zengin ülkesi’ < ‘zengin bir ülke’ : ‘zenginler/zengin insanların ülkesi’. Nitekim ‘demirperde’ mecazının Almanca karşılığı ‘eiserner Vorhang’ dır. Bir sıfat olan ‘eisern’ (demir) sözcüğü ‘Vorhang’ (perde)nin karakteristik niteliği olarak algılanmakta. Oysa ‘demiryolu’nun Almancası ‘Eisenbahnarbeiter’, ‘Eisenbahnfachmann’, ‘Eisenbahntechniker’dir, yani onlar iki addan oluşan birer birleşik sözcüktür. Diğer yandan ‘demiryolu’ ad tamlamasına bir göz atalım. Türkçede neden ‘demiryol’ değil, ‘demiryolu’, ‘demiryolları’ denir? Bu soruyu ancak bu ad tamlamasının ait olduğu diziden (paradigmadan) hareketle yanıtlamak mümkün. Anlaşılan, dizisel düzlemde ‘demiryolu’; ‘denizyolu’, ‘havayolu’, ‘karayolu’ gibi birleşik sözcüklerle tezatlı bir ilişki içinde bulunmakta; ‘demir’ burada ‘deniz’, ‘hava’ ve ‘kara’ birbiriyle birer tezat oluşturduğundan ağırlıklı olup

iyelik ekli olan ‘yol’ sözcüğünü özgüllüğü bakımından belirlemektedir. Bu belirleme olgusu, iyelik eki eksik olan ad tamlamalarında yok denilemezse dahi ön planda değil, genellikle arka plandadır ya da anlam gereği itibariyle olanaksızdır. Örnekler: ‘çanak anten’, ‘hedef ülke’, ‘konuk/misafir işçi’, ‘otel konaklama’ vb. Üç ve daha fazla addan oluşan ad tamlamalarında iyelik ekinin eksik oluşu ya da olmayışı anlam bakımından bir yandan önemli değil, diğer yandan da önemli olabilir. Nitekim Almanya Essen kentinde bulunan ‘Zentrum für Türkeistudien’ adlı enstitünün Türkçe karşılığı olarak bazen ‘Türkiye Araştırmaları Merkezi’, bazen de aynı bağlamda ‘Türkiye Araştırmalar Merkezi’ kullanılır. Fakat ‘Dünya Ticaret Merkezi’ ve ‘Dünya Ticareti Merkezi’ni aynı gazetede okuyunca ne diyeceğiz? ‘Irak Krizi Masası’ndan söz etmek dil açısından mantıksal ve doğrudur. İyelik ekini atlayarak yukarıdaki ‘Almanya Essen kenti’ne benzer biçimde ‘Irak Kriz Masası’ demek mümkün mü acaba?

Bu bağlamda bir de ‘Türk öğrenci’ : ‘Türk öğrencisi’ karşıtlığına değinmekte yarar vardır. Tek başına ‘Türk hükümeti’ yerine ‘Türk hükümet’ demek her halde yanlış olur. Çünkü bu tür ad tamlamaları belirli dizilere ait olmalarından ötürü daima dizilerine dahil olan diğer ad tamlamalarıyla dizisel bir karşıtlık (tezat) içindedirler. Fakat belirli bir bağlamda iyelik eki olmayan ikinci ad tamlamasının kullanılması gayet mümkün: “(...) Geriye bakıldığı zaman, Türk hükümet çevrelerinde ilerici eğilimlerin, Atatürk’le birlikte ölüp gittiği söylenebilir; onun ölümü Türk Tarihi için de, bir dönüştü.” Bu metinde ‘hükümet çevreleri’nin *ön planda* olup da, ‘Türk’ sözcüğünün ise sadece niteleyici anlamda kullanıldığı bence çok nettir. ‘Türk Tarihi’ne gelince, ‘tarih’ deyince hemen ‘Hangi tarih/Hangi ülkenin tarihi söz konusudur?’ sorusu ortaya çıkar. ‘Türk’ sözcüğü dolayısıyla *ön planda*, kendi deyişimle ağırlıklıdır, ‘tarih’ sözcüğünü özgüllüğü açısından belirler. Ataoğlunun Cumhuriyet’te yayınlanmış yazısından bir alıntı: “Kıbrıslı Rum ve Türk gençlerini, 1971-72 yıllarında ... Moskova’da tanıdım. ... Kıbrıslı Rum ve Türk gençler 60’lı yıllar Türkiye’sinin yenilikçi, atılgan ruhu, kıvraklığı vardı ... Rum gençler ise, soğuk savaş dönemlerinin klasik çizgilerini taşıyorlardı ...” Ünlü gazeteci ve yazar önce Moskova’da Rus edebiyatı üzerine çalıştığı dönemde *Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türk gençleriyle* nasıl tanıştığını anlatırken iyelik ekini kullanarak ulusal kimliklerini açık bir şekilde belirtmiş. Metnin devamında ise bunu ifade etmeyi artık gerekli görmeyerek ulusal kimlik adlarını birer niteleme sıfatı olarak kullanmakla yetinmiştir. Başka örnekler: “Ercan Arıklı Türk basınında kadınlara gerçek anlamda ilk yolu açan insandır.” “Kuzey Irak’ta Kürt aşiretlerinin silahlanmasını, Kürt devleti ilan istemiyorsak, Irak’ın geleceğinde söz sahibi olmayı yeğliyorsak ...” Ama “İspanyol Hükümetin gelecek başkanı Zapatero, Birleşmiş Milletler’in güçleri yabancı güçlerin yerini almazsa, Irak’taki İspanyol birlikler geri çağrılacak, diyor.” Bir yandan ‘Türkiye basını’ : ‘yabancı basın’, ‘Kürt devleti’ : ‘Arap (Irak) devleti’, ‘Kürt aşiretleri’ : ‘diğer – örneğin ‘Türkmen aşiretleri’ karşıtlıkları zımnen de olsa ima edilmekte, bir yandan da – ‘İspanyol hükümet’, ‘İspanyol birlikler - böylesi bir karşıtlık söz konusu değildir. Bununla

TÜRKÇEDE AĞIRLIKLANDIRMA İLKESİ ÜZERİNE

ilgili olarak son bir örnek: “Milli Eğitim Bakanlığı ve UNICEF işbirliği ile gerçekleştirilen “Kız çocukların Okullaşmasına Destek Kampanyası” ile, 40 bin kız çocuğu artık okula gidiyor. ... Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik ‘Her kız çocuğunun kaliteli temel eğitim alma hakkının yaşama geçirilmesi, kız ve erkek çocuklar arasında eşitliği gerçekleştirmenin anahtarıdır.’ Dedi.” Bu metinde ön planda olan, erkek çocuklarının değil, kız çocuklarının okuması için yapılan destek kampanyasıdır. – Kız ve erkek çocuklar arasında eşitliği ... pasajında ise bu karşıtlık yoktur.

Belirtisiz ad tamlamasının yerine *belirtili* ad tamlamasının, yani ‘evin kapısı’ örneği gibi, konulması halinde ise ağırlıklandırma işlevi ortadan kalkar. Bu saptamanın dile dayanan bir olgu olduğunu ispatlayan bir kaç örnek vermek için rahmetli Banguoğlu’nun “Türkçenin Grameri” adındaki ünlü yapıtını ve Danimarkalı Türkolog Gronbech’in kaleminden çıkmış *Der türkische Sprachbau* adlı kitabının “Türkçenin Yapısı” adlı Türkçe çevirisini referans alıyorum. Bir Alman partisinin adı olan *Deutsche Volksunion*’un Türkçesi “Alman Halkının Birliği”dir. Bu iki başlıkta ve birliğin adında neden belirtisiz birer ad takımı kullanılmayıp da belirtili ad takımı yeğlendi? Banguoğlu, sadece gramer kitabının konusunu nitelemek amacıyla bu belirtili ad tamlamasını tercih etmiş, yapıtının Türkçe’ye özgü olduğu, başka dile ait olmadığı biçiminde bir belirlemiyi yapmak istememişti. Diğer iki metinde sıfat olan “türkisch” ve “deutsch” Almanca sözcüklerinin Türkçeye birer belirtili ad tamlaması biçiminde çevrilmiş olmaları asıllarının anlamına tam uymaktadır. Çünkü sıfatlar ne anlamsal ne de sözdizimsel bakımdan ağırlıklıdır. Bu bağlamda Almanya’da yayınlanan Cumhuriyet Hafta adlı gazeteden iki belgeye dikkat çekmek isterim. 1. “... Eurovision finali dolayısıyla İstanbul’a 16 ülkeden 10 bin yabancı *turistin* gelmesi bekleniyor.” 2. (Aynı haberden bir başka alıntı) ““Bizim sektörde Paskalya nasıl geçerse bütün yıl da öyle geçer diye bir inanç vardır” diyen Erhan Çakay, 2004’te İstanbul’a 4 milyon *yabancı turist* gelmesini beklediklerini ve 3 milyar dolarlık gelir hedeflediklerini ifade etti.” Birinci tümce, somut bir olayla bağlantılı olarak 10 bin yabancı *turistin* gelmesinden söz ederken ikincisi ise - yerli turist değil – *yabancı turist* gelmesini beklediklerini bildiriyor. Yani 4 milyon *yabancı* *turistin* gelmesi burada ağırlıklıdır.

Tespitimi destekleyen iki örnek daha vermek istiyorum. “Bu öneri, her önüne gelen vakfın şemsiyesi altında özel ilahiyat okulları açılması yolunu açacaktı. Patriklik ile AKP’nin işine gelen bu öneri ile Fethullah gibilerin kuracakları vakıf şemsiyesi altında “özel ilahiyat yükseköğretim kurumlarının” açılması kapısı da aralanmış olacaktı. Şüphesiz ki ‘vakıf şemsiyesi’ anlambilimsel bakımdan olduğu gibi sözdizimsel olarak da bir birleşik sözcük olmakla birlikte ‘şemsiye’ sözcüğünü ağırlıklandıran, başka bir deyişle özgüllüğünü belirleyen sözcük ‘vakıf’tır. Oysa bağlamından anlaşıldığı gibi, bu özellik ‘her önüne gelen vakfın şemsiyesi altında’ diziminde yoktur. İkinci örnek: “Din Hizmetleri Ataşesi Niyazi Güneş, ‘İbadetler sadece Allah rızasını kazanma amacı ile yapılır. Allah’ın rızasını kazanma amacıyla

ibadet eden bir Müslüman başka kültürlere hoşgörülü davranır'... diye konuştu." 'Allah rızası', 'Allah rızası için' deyiminde olduğu gibi burada da aynı zamanda herhangi başka bir varlığın rızasını dışlıyor. Halbuki 'Allahın rızası' bu dışalamayı ifade etmiyor. Bağlamı gereğince bu karşıtlığın dolaylı yoldan belirtilmesi fuzulidir.

Bütün açıklamalarımı şöyle özetleyebilirim: İyelik ekli olan iki adlı belirtisiz ad tamlamalarında birinci ad (ya da öge), ağırlıklı olma niteliğine sahip olmayan belirtili ad tamlamaları karşısında *anlam özelliği* bakımından belirleyici bir işlev görür. 'Mutfak kapısı' deyince bir başka odanın kapısını kastetmediğimi *belirlemek* istiyorum. 'Mutfağın kapısı' dendiği zaman ise belirli bir mutfak ve onun bir kapısı olduğu söz konusudur. Ancak 'mutfak kapısı'nın içerdiği 'başka bir odanın kapısı değil' anlamındaki *karşıtlık* 'mutfağın kapısı'nda yoktur. 'Mutfağın' + 'kapısı' sözdizimsel düzlemde birbiriyle ilintili olan *belirtili isimlerdir*. 'Mutfak kapısı'nda var olan ağırlıklandırma olgusu, 'mutfağın kapısı'nda tamlayan durumunun sözdizimsel açıdan bağlayıcı, semantik bakımdan ise sahip olma ve dolayısıyla de belirtici işlevinden ötürü nötrale edilmiştir. Diğer yandan 'mutfak kapı'sındaki 'mutfak' sözcüğü kendi başına belirtili bir isim değildir. Onun semantik işlevi, tamlayıcı olarak bu ad takımının ikinci ögesi olan 'kapı'nın *mutfak* kapısı olma *özelliğini* belirlemektir. Nitekim 'günün çorbası' yerine * 'gün çorbası' demek mümkün değildir. Çünkü söz konusu olanı, 'belli bir günün çorbası', gece : gündüz arasındaki karşıtlık değildir. Irak Savaşı ile ilgili olarak yayınlanan bir yazıda köşe yazarı mecazi anlamda olan 'timsah göz yaşları dökmek' deyimini kullanmış, başlık olarak ise 'Timsahın Gözyaşları' belirtili ad takımını seçmişti. Maksudı, başlıkta belirli bir kişiye işaret etmektir. (Herhalde ABD Savunma Bakanı Rumsfeld'i kastetmiştir.) Buna karşı yazısındaki 'timsah göz yaşları dökmek' deyimini, mecazi anlamıyla insanın gözyaşlarının *karşıtlığı* olarak anlaşılması gerekmektedir. Türkçede çok seyrek rastlanan bir başka deyim alıntılanmak isterim: Uzun bıçaklar gecesi'. Bu deyim, tarihte geçmiş korkunç kanlı bir olaydan söz ederken mecazi anlamda kullanılır. Ancak *hangi* kıyımın kastedildiğini belirtebilmek için *'uzun bıçakların gecesi' demek mümkün değildir. Yani olay dil aracıyla somutlaştırılmaz. Bu kıyım, tabanca ya da başka bir silahla gerçekleştirilmiş olabilir. 'Uzun bıçaklar gecesi' teşbih değil, tam mecazdır.

Derlediğim birçok metinlerde bu iki tür ad tamlaması birlikte kullanılır. Örnek: "Herkesi *cumhuriyet etrafında* birleşmeye çağırıyorum." (Metnin devamında Demirel'in bu sözünü referans almak üzere) "Sürekli olarak *cumhuriyetin etrafında* birleşilmesi gerektiğini söylüyorsunuz." Metinde *cumhuriyet* sözcüğünün, 'cumhuriyetin etrafında' ad takımına kıyasla 'cumhuriyet etrafında' ad takımında ağırlıklı olduğu meydanda.

TÜRKÇEDE AĞIRLIKLANDIRMA İLKESİ ÜZERİNE

3. 2. Bir Tümce ya da Yan Tümce ve İyelik Ekli Bir İsimden Oluşan Tümleçler

Bu tür tümleçlere özellikle gazetelerde rastlanılır. Cumhuriyet Hafta ve Hürriyet gazetelerinden derlediğim belgelere dayanarak ağırlıklandırma açısından bazı özelliklerini saptamak istiyorum.

1. “Yargıç NN, 22 yaşındaki Faslı kadının şık giyindiğini, bu yüzden dayak yiyen bir kadın izlenimi vermediğini belirtti.” 2. “Denktaş “Umarız görüşlerimiz kaale alınır” diyerek Ankara'nın tavrından rahatsızlık duyduğu izlenimini verdi.”

Birinci tümcedeki altı çizilen tümleç, ortaçlı yan tümce ve iyelik ekli yalın durumdaki addan oluşmaktadır. İkinci tümcenin yapısı birincisinininkinden farklıdır. Bunun –i tümlecisi, dolaysız söze bağlantılı olan belirtili bir nesnedir. Bundan sonuç çıkarmadan önce bir başka metne geçelim:

3. “Ecevit'ten Eleştiri – DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, AB'nin 1999'da Türkiye'nin üyeliği ile Kıbrıs arasında bir bağlantı kurulmayacağı güvencesi verdiğini belirterek ... dedi.” (Metnin son tümcesi) 4. “Ecevit, “... AB'nin en yetkili insanları, gece yarısı Ankara'ya gelerek bize bağlantı kurulmayacağı güvencesini verdiler” dedi.” Üçüncü ve dördüncü tümcenin altı çizilen tümleçleri, yapıları itibariyle hemen hemen birbirine eşittir. Dördüncü tümcede sadece ‘bir’ eksik. İkisinin arasındaki fark ise, nesnenin belirtisiz veya belirtili olması. Bir de 1. ve 3. tümcenin altı çizilen nesnesinin yan tümcesinin ağırlıklı olup onu izleyen yalın durumdaki adı *içeriği* bakımından belirlemesidir.

Demek oluyor ki, belirtisiz ad tamlamalarında olduğu gibi bu tür tümleçlerde de, iyelik ekli olan ad yalın durumlu bir tümleç ise ağırlıklandırma olgusundan söz etmek mümkündür. Bir kıyaslama yapılacak olursa bu tür tümleçler A) ‘Aşk mektubu yazıyorum.’ - B) ‘Aşk mektubunu yırttım’ tümce örneklerine benzetilebilir. A) tipli tümcede belirtisiz ad tamlamasından oluşan tümlecinin birinci ögesi ağırlıklı olma niteliğine sahip olduğu gibi burada söz konusu olan tümleçler de aynı özelliği taşıyor. B) tipli tümcelerde ise –i tümlecisi ya belirtili nesne ya da vurgulu nesne olduğundan dolayı birinci ögesi, ister ad olsun isterse temel tümce ya da yan tümce olsun, ağırlıklı olma özelliğini yitirmiştir. Tezimi ispatlamak amacıyla bir kaç örnek daha vereceğim.

1. “Yatırım Danışma Konseyi'nde bu yasa tasarısının Metro'nun Türkiye'deki gelişimi için büyük bir engel teşkil ettiğini belirtme fırsatı buldum.” - 2. “İstanbul'da olduğum üç gün içinde ... Patrik Hazretleri'yle birçok sorunu daha ayrıntılı olarak konuşma fırsatını buldum.” 3. “Kıbrıs'taki müritlerine “Mehmet Ali Talat'ı destekleyin” mesajı vermişti.” - 4. “KKTC Cumhurbaşkanı ayrıca, GKRY Lideri ile müzakere masasına seçimlerden önce oturmayacağı mesajını verdi.” - 5. “Toplantıda komisyonun AKP'li üyeleri, ... “Belgeler tamam, çok fazla oyalanmayalım, seçime yetiştirelim” önerisi getirdiler.” - 6. “AB, Türkiye'nin

önerdiği savlanan “Kıbrıs sorununu Mayıs 2004 öncesi çözelim ama siz de müzakere tarihi garantisini verin” önerisini “anlamsız” bulduğunu açıkladı.” 7. “Böyle küçük bir birim, nasıl oluyor da büyük birimlerin tespit ettiği sınırların dışında hareket etme cüreti gösteriyor?” - 8. “Bin Ladin ve yandaşları çok sınırlı zekâlı kişiler olmalı ki ABD’yi karşılarına alma cüretini gösteriyorlar.” 1. tümcede konuşucu, adı geçen konseyde kendi görüşünü *belirttiğine* dikkat çekmek istedi; 2. tümcede ise patrikle ... konuşma *fırsatını bulduğunu* anlatıyor. 3. tümce ile ilgili olarak şunu saptamam gerekiyor ki, ‘mesajı verme’ nin çoğu kez emir ve istek kipli tümcelerin bağlamında kullanıldığı göze çarpmaktadır. ‘Mesaj vermek’ aynı zaman bir çağrı da içerebilir. Diğer yandan çağrı, iletilen mesajı özelliği itibarıyla belirlemektedir. Dolayısıyla “Kıbrıs’taki müritlerine “Mehmet Ali Talat’ı destekleyin” mesajı vermişti” tümcesinde olduğu gibi ‘mesajımı’ yerine ‘mesajı verme’yi kullanmak daha uygundur. 4. tümcede ise mesajın içeriği dolaylı konuşma biçiminde yansıtıldığı için ‘mesaj’ artık belirtili nesnedir. 5. ve 6. tümcelere gelince ‘(bir) öneri getirmek (yapmak)’ ifadesi, önerinin *içeriğine* dikkat çekerken, ‘(bir) öneriyi anlamlı/anlamsız bulmak’ ifadesinde ise ‘öneri’ belirtili nesnedir. 7. tümcenin, ‘küçük bir birim – büyük birimler’ biçimindeki karşıtlık bakımından ağırlıklı olduğu göze çarpıyor. Dolayısıyla ‘cüret’ adının belirtili nesne olarak kullanılması anlamsız olurdu. Oysaki 8. tümcede bu ad ve ona bağlı olan eylemsi tümce geçişli eylemin belirtili tümlecidir. Eylemsi tümce onun için ağırlıklı değildir.

Sözünü ettiğim bu iki –i tümleci varyantının birçok metinlerde beraber kullanıldığını saptayabildim. Örnek: (Cumhuriyet Hafta gazetesinden alıntı) “– Dış Haberler Servisi – El-Kaide Lideri Usame bin Ladin’in ... 24 Türk militana 2 ay önce “Türkiye’ye geri dönün” emri verdiği öne sürüldü.” Muhabir aynı metinde bu konuya bir daha değinirken, diyor ki ... “Dergi, 2 ay önce Bin Ladin’in 24 Türk savaşçısına ... İran üzerinden Türkiye’ye dönmeleri emrini verdiğini ileri sürdü.” Muhabir önce, Bin Ladin’in verdiği emrin *içeriğini* daha önemli gördüğünden, bunu haberin giriş bölümünde ön plana çekmiştir. Metnin devamında ise, emrin içeriğinin ön planda gösterilmesine gerek kalmadığından, muhabir cümlesini ‘emrini verdiği’ şeklinde kurarak, ağırlıklandırma özelliğini ortadan kaldırmıştır.

Düz tümleçli fiillerin (çağrı yapmak, değerlendirme yapmak, teslim etmek gibi bileşimler) bağlamlarında bu tür –i tümleçlerinin belirtisiz varyantının çok sık kullanıldığı akla yakındır. Örnek: “Denktaş, ... genel seçimlerde muhalefete oy verilmemesi çağrısı yaptı.” Ancak bu kuralın birçok istisnası vardır. Örnek: “Türkiye’de sistemin iki duvarı var; biri laiklik, biri üniter yapı. Bunlarla oynayan çukura düşer” değerlendirmesini yaptı.” Bu gibi istisnalara ‘teslim etmek’ tipli bileşimlerde rastlanamamanın nedenini aydınlatmaya gerek yok sanırım.

TÜRKÇEDE AĞIRLIKLANDIRMA İLKESİ ÜZERİNE

3.3. İlgı eki -ki

'Elimdeki bardak' bir tür bağlaçlı tamlamadır. -ki eki, -de durumunda olan 'el' adına getirilerek *sözdizim* düzleminde bu adın "bardak" adıyla ilintili olduğunu gösterir. *Anlam* düzleminde ise söz konusu olan bardağın elimde *olduğu* belirtilerek -de durumundaki 'el' sözcüğü ağırlıklı olur ve 'bardak' sözcüğü 'elimde olma' özgülüğüyle belirlenir. Bir başka deyişle -ki, ad takımının birinci ögesini (elimde) ve ikinci ögesini (bardak) birbirine bağlayarak ikinci ögesini yerelliği bakımından belirler. Bu da, ikinci ögenin *belirtili olmasına* neden olur. -ki eki aynı zamanda, iki tümceyi birbirine bağlayan ki bağlacı olduğu gibi, *bilgi verme süreci sürüyor* anlamına gelen bir işarettir. Yani sesinizi yükselterek 'Almanya'daki Türkler' deyip ifadenizi burada keserseniz o Türkler hakkında ne anlatmak istediğinizi düşünmek için ara verdiğiniz anlamına gelebilir. Yahut da dinleyenin şu soruyu sormasına neden olabilir: 'Peki ne oldu bu Almanya'daki Türkler?' Bir de gazetede başlık da olabilir. 'Almanya'da Türkler' ise yüklemi olmayan eksik bir tümcedir. 'Almanya'daki Türkler' olduğu gibi ad takımı da değildir. Gazetelerde başlık olarak geçer. 'Almanya'daki İslam', 'Fransa'daki türban yasağı' gibi gazete başlıkları, onları izleyen esas metinlerin anlatacağı konulara *işaret ediyor*. Örnek: (Başlık) Almanya'daki İslam - (esas metin) "Almanya'da İslam' (Islam in Deutschland) kitabı bir süre önce Türkiye Araştırmalar Merkezi Direktörü Prof. Dr. Faruk Şen, Almanya'daki Türk nüfusu içinde kökten dinci eğilimlerin büyük bir ağırlığının bulunmadığını ... savundu." Halbuki -ki'nin eksik olduğu gazete başlıkları (Almanya'da İslam, Fransa'da türban yasağı) konuya işaret etme işlevini içermeyip sadece aşağıdaki yazının konusunu bildiriyor. Kitap başlıklarında -ki eki genellikle geçmez, çünkü kitabın başlığı onun adı sayılır. Örnekler: 'Islam in Deutschland'ın Türkçe karşılığı 'Almanya'da İslam'. 'Konya'da Tarihi Mezar Taşları'. (-ki ekli kitap başlıkları belki olası okurunun merakını uyandırmak amacıyla kullanılır.) -ki, -in durumunda olan bir ada eklendiği zaman sözdizim düzleminde işaret ettiği ad ya önce geçmiştir, ya da ilerde ortaya çıkacaktır.

Olan, olduğu, bulunan anlamında kullanılan -ki eksik ise, -de durumundaki ad, fiilin yönettiği -de durumundaki tümlecidir. Örnek: 'Almanya'da Türkler çok çalışıyorlar.' Bir başka örnek: "Kıbrıs'ta oylamanın ardından, başta KKTC Başbakanı Talat'ınki olmak üzere, zafer sarhoşluğunda yapılan kimi çıkışları içim sızlayarak izledim." Bence bu tümce iki türlü anlaşılabilir. 1. Ben gazeteci olarak Kıbrıs'tayken oylamanın ardından ... yapılan kimi çıkışları ... izledim. 2. Ben İstanbul'dan Kıbrıs'ta yapılan oylamanın ardından ... meydana çıkan kimi çıkışları ... izledim. Arkadan gelen tümce ise gayet net: "Kıbrıs'ta referandumun Türk ve Avrupa basınındaki yankıları çok ilginç." Yani 'Kıbrıs'ta referandum', 'Kıbrıs'ta yapılan referandum' demektir. Peki birinci tümcede gazeteci, bildirmek istediğini netleştirmek amacıyla neden 'Kıbrıs'taki oylama' ifadesini kullanmadı? Bu soruya yanıt verebilmek için tümcenin bağlamı önemlidir. Onun bağlamından ise yazarın, bu yazıyı yazarken İstanbul'da bulunmuş olduğu anlaşılıyor. Tümcenin ifadesi bu

yönden açık, -ki ekinin eklenmesine gerek yok. Bundan da -ki ekinin yalnız *olan*, *olduğu*, *bulunan* ortaçları yerine konulabileceği sonucunu çıkarabiliriz.

Birçok gazete başlıklarında özne ya da tümlecin belirtisiz, esas metinde ise belirtili olarak kullanıldığını tespit ettim. Örnek: “Kilisede Taşa Asmıştı” (Başlık; esas metin şöyle devam ediyor.) “... Son olarak kasabanın kilisesi önündeki bir mezar taşına astığı ölüm listesinde adları yazılı 25 kadın ve çocuğu 2 Şubat tarihinde öldüreceğim yazan kadının, olaya çocuğu yüzünden karıştığı belirlendi.” Başlıkta -e durumundaki taş tümleci belirtisizdir. ‘Kilisedeki Taşa Asmıştı’ biçiminde olan başlık anlamsız olurdu, çünkü kadının ölüm listesini bir mezar taşına astığı kiliseden henüz bahsedilmedi. Esas metinde ise muhabir, ölüm listesinin asıldığı taşın nasıl bir taş olduğu ve kilisenin neresinde bulunduğunu belirtmiştir. -e durumundaki tümleç burada, belirlenen özelliği açısından belirtili tümleçtir.

Son olarak bir de şu belgeye bir göz atalım: “Hakkâri, iğde, zeytin, kavak ağaçlarının bolluğuyla, ilk görüşte gerçekten de çölde vahayı andırıyor.” ‘Vaha’ sözcüğü burada nesne olarak belirtili değil, vurguludur. Belirtili -i tümleci olsaydı ‘... çöldeki vahayı andırıyor’ denmeliydi. Ancak benzetme olduğu için -ki ekinin kullanılması yanlış olurdu.

3. 4. Etken : Edilgen Çatılı Eylemlerle Kurulu Tümcelerde Ağırlıklandırma

‘Bir kızım var. Kendisi sokakta oynarken başıboş gezen bir köpek onu saldıranak ısırması’ durumundan hareketle bu olayı bir arkadaşına anlatacak olsam Almanca olarak “Gestern wurde meine Tochter von einem Hund gebissen” (= edilgen çatılı tümce) diyebileceğim gibi, “Gestern hat ein Hund meine Tochter gebissen” (=etken çatılı tümce) de demem mümkündür. Aynı bağlamı var sayarak olup biteni * “Kızım dün bir köpek tarafından ısırıldı” diye Türkçede edilgen çatılı tümce biçiminde anlatabilir miyiz? Yıldızla işaretlendiğine göre bu tümce Türkçe dilbilgisine uygun düşmez. Neden acaba? Kendiliğinden türetilen bu tür sözcelerde önce **konu** (kızım) iletilir, ondan sonra bu konuya ait olan bilgi (bir köpeğin onu ısırması) verilir. Bilgi verme olayına **yorum** (rhema) denir. İletide yeni bilgi içeren yorum konuya oranla önemli olduğu için edimi gerçekleştiren özne ile eylemi ifade eden yüklem daima ön plandadır. Dolayısıyla “Gestern wurde meine Tochter von einem Hund gebissen” tümcesinin Türkçe karşılığı ancak “Kızımı (= konu) dün köpek ısırıldı” (= yorum) olabilir.

Sözdizimsel açıdan etken çatılı tümcelerdeki en ağırlıklı olan öge yüklemidir: *ısırıldı*.Yükleme bağlı olan ikinci ağırlıklı öge özne, yani edimi gerçekleştiren *köpek*, üçüncüsü ise, eylemi yöneltilen tümleç *kızımı*’dır. Etken çatılı tümcelerdeki ağırlıklandırma ve ağırlıklı olma özellikleri sözdizim düzlemine aittir anlaşılan. “Şii lider Mukteda el Sadr, 5 Ağustos’tan beri silahlı direnişimi sürdürdüğü Hz. Ali Türbesi’nin anahtarını dün Büyük Ayetullah Ali El Sistani’ye teslim etti” tümcesinde olduğu gibi. (Bu tümce, bir yazının özetleme bölümünden alınmıştır.)

TÜRKÇEDE AĞIRLIKLANDIRMA İLKESİ ÜZERİNE

Edimi gerçekleştiren öznenin (yani etken çatılı tümcenin öznesi), eylemin yöneldiği kişi veya objeye (eylemin tümlecine) oranla daha ağırlıklı olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Edilgen çatılı tümcedeki özne ise edimi gerçekleştiren fail olmayıp sadece sözdizimsel düzlemde özne olduğundan dolayı ‘sözde özne’ sayılır, edimi gerçekleştiren faile ‘örtülü özne’ denir. Durum böyle iken edilgen çatılı tümcelerde ne ağırlıklı olma özgüllüğü ne de ağırlıklandırma işlevi söz konusu olabilir. Bu olguyu belgelendirmek üzere yukarıdaki metinden bir başka alıntı sunuyorum. “Irak’ın en kutsal kentlerinden Necef’te dün, Hz. Ali Türbesi’nin anahtarı direnişçi Şii lider Mukteda el Sadr tarafından Irak’taki en büyük Şii dini temsilcisi Büyük Ayetullah Ali el Sistani’ye teslim edildi.” Metnin başlığı “Sonunda anahtarı verdi...” Özetleme bölümünde, edimi gerçekleştiren kişiyi özne olarak gösteren ve eylemini tüm ayrıntılarıyla birlikte *ön plana çıkaran* yüklemi ile sonuçlanan etken çatılı tümce bulunuyor. Metnin esas bölümünde ise teslim edilen anahtar artık sözde öznedir. Sözdizimsel düzlemde kurucuların ağırlıklı olma özgüllüğünden ileri gelen hiyerarşisi etken çatılı tümcelerde varsa da edilgen çatılı tümcelerde bulunmamaktadır. Bir kaç örnek daha vereyim. Metnin başlığı “ Köpek, valiyi hooligan sandı”dır. Başlık, haberin konusunu özetlediğine göre esas metinde artık bu tür ağırlıklandırmaya lüzum kalmaz. Olay edilgen çatılı tümceler kurularak anlatılır. “... Peç valisi Laszlo Toller, önceki gün izlediği futbol maçı sırasında çıkan arbedede bir polis köpeği tarafından ısırıldı. Olay, Peç futbol kulübünün başkanı da olan Toller, Kaposvar’daki maçı izlerken yaşandı...” Başlık: “Köpeğin ısırıldığı çocuk öldü” – Metin: “PENDİK’te, köpek tarafından ısırılan 6 yaşındaki bir çocuk öldü. Başlığın verdiği haberde söz edilen bu iki olay (köpeğin ısırması, çocuğun ölmesi) içeriği bakımından aynı öneme sahip olduğundan dolayı hem yan tümce hem de temel tümce birer etken çatılı tümcedir. Esas metin ise, iletinin odağını oluşturan çocuğun ölümünü etken çatılı tümceyle, ölümüne neden olan köpeğin saldırısını edilgen ortaçlı tümceyle bildiriyor. Metne bu yönden rölyef verme, olay değerlendirmesi açısından önemlidir. İstanbul Üniversitesi Rektörü’nün görevden alınmasına ilişkin haberden bir alıntı: “YÖK’ün istemi doğrultusunda Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından görevinden alınan İÜ Rektörü Prof. Kemal Alemdaroğlu, “YÖK beni gündem dışı, soruşturma açmadan, savunma almadan ve de hukuki eksikliği olan yasa maddesinden görevden aldı. Takdiri kamuoyuna bırakıyorum” dedi.” Metinden, İÜ Rektörü’nün görevinden alınmasının, edilgen çatılı ortaçlı yan tümce kurmak suretiyle artık bilinen bir konu olarak algılandığı anlaşılmakta. Burada önemli olan, rektörün olayı nasıl değerlendirdiğidir. Aşağıdaki metin, etken çatılı eylemin edilgen çatılı eyleme oranla ne denli ağırlıklı olduğunu çok net gösteriyor. “Norveç’te küçük bir kent olan Lavenger’de mahkeme, bu yıl başında işyerinde ıçmeyenlerin yanında sigara ıçmenin bir insan hakkı ihlali olduğu kararına vardı. Ve işyerlerinde sigara ıçilmesi yasaklandı...”

Diğer yandan birçok metinlerde eylemsi ad tamlamalarında etken ve edilgen çatıların değişmekte olduğunu saptayabiliriz. Örnek: “AB, Türkiye’den “*Kıbrıs*

Cumhuriyeti’ni” *tanıma* konusunda bir formülle ortaya çıkmasını beklerken Ankara bunun gündeminde olmadığını vurguluyor. AB Komisyonu Türkiye Temsilcisi NN, Türkiye’nin AB sürecinde yıl sonuna kadar karşısına çıkacak sorunlar arasında “*Kıbrıs Cumhuriyeti’nin tanınması*” ve adadaki Türk askeri varlığı olduğunu söyledi. Hukuksal olarak Türkiye’nin AB ile müzakere ederken *bir AB üyesini tanınamaması* gibi durumun olamayacağını belirten NN, “Kıbrıs Cumhuriyeti’nin” AB üyesi olduğunu, Türkiye tarafından yalnızca *Güney Kıbrıs’ın tanınması* gibi bir seçeneğin de bulunmadığını savundu.”

“Kıbrıs Cumhuriyeti’ni” tanıma, metnin esas konusu olduğu için ağırlıklı olan –i tümlecinin belirlediği etken eylemlik kullanılmıştır. Halbuki “Kıbrıs Cumhuriyeti’nin tanınması” belirtili ad tamlamasında “Kıbrıs Cumhuriyeti” tümlecinin ağırlıklı olma özelliği yoktur. Bununla ilgili olarak başka örnekler vereyim.

“Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu” gibi ad takımlarında kurul, kuruluş ya da örgüt, *görevi* açısından belirlenmiş, tümleş ve eylemlik ağırlıklıdır. Dolayısıyla bu tür ad takımlarında daima bir etken çatılı eylemlik kullanılmaktadır. Oysaki “Kişisel Verilerin Korunması Yasası” ad takımında olduğu gibi, görev sözkonusu olmayınca edilgen çatılı eylemlik kullanılır.

Başlık, yazının konusunu haber veriyor. Onun görevi bu olunca etken çatılı eylem kullanılacaktır. Bu kural, başlıkta geçen yan tümce için de geçerlidir. “Doğal Hayatı Koruma Derneği” - Esas yazıda ise yazar önce aynı şekilde konuya dikkat çekiyor, sonra edilgen tümceler kullanarak bu tür ağırlıklandırmadan vazgeçiyor. “Sayıları giderek azalan Akdeniz foklarını korumaya yönelik çalışmalarını yaklaşık beş yıldır sürdürüyor. ... Deniz kirliliği ve bilinçsiz avlanmadan dolayı yaşama alanları azalan fokların korunması amacıyla... Bu kurumların ortaklaşa yürüttükleri proje kapsamında bugün 15’in üzerinde fok korunma altına alındı.”

(Başlık) “Basın Cezalarını Erteleme Yasalaştı - İlgili yazıda ise bu tür ağırlıklandırma bulunmamaktadır. “Basın cezalarının ertelenmesi yasalaştı.”

1920’li yıllarda TBMM tarafından çıkarılan devrim yasalarını sıralarken gazete yazarı bu tür ağırlıklandırmanın gereksiz olduğunu sezerek edilgen çatılı eylemlikler kullanmıştır.

“... 1924 tarihli ve 430 sayılı öğretimin birleştirilmesi yasası, 1925 tarihli ve 671 sayılı şapka giyilmesi yasası, 1925 tarihli ve 677 sayılı tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması ve türbedarlık ile birtakım unvanların kaldırılması ve yasaklanması yasası ...”

Sayılan yasalarda olduğu gibi güdülen bir amacın konusu ya da konuları dahi genellikle ağırlıklı değildir. Örnek: “Dil Kurumu’nu kurarken Atatürk’ün ereği, eski dillerin incelenmesi yanında Türk dilinin yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarılmasıdır; ayrıca yazın ve bilim dilinin kurallarının saptanması ve tarihsel

TÜRKÇEDE AĞIRLIKLANDIRMA İLKESİ ÜZERİNE

metinlerden taramalar ve halk dilinden derlemeler yapılarak Türkçe sözcük ve terim dağarcığının zenginleştirilmesi, öz Türkçe bir kültür dilinin yaratılmasıdır.

Etken tümce yerine edilgen tümcenin yeğlenmesi çoğu kez bir *biçem* sorunudur. Aşağıdaki metinde, M. Hanney'nin Ankara'da kimi siyasetçilerle görüşmediği, ancak başbakanla görüşebildiği karşılığını belirtmek amacıyla etken tümcelerin yanı başında bir edilgen tümce de kullanmıştır. Çatı değiştirilmesine neden olan bir başka faktör ise, metinde Ankara ziyaretinin odak durumuna gelmesidir. Yazar hep etken tümce kullanmış olsaydı yazısının öznelere değışirdi. Niyeti ise, M. Hanney'in Ankara ziyareti sırasındaki olan bitenleri anlatmaktı.

“Kısa süre önce, İngiliz Başbakanı Blair'in temsilcisi; M. Hanney, Türkiye'ye geldi ama ... - ... Ne Cumhurbaşkanı Demirel ne de Ecevit ve Dışışleri Bakanı tarafından kabul edildi. Sadece Başbakan Mesut Yılmaz'ı görebildi.”

Ön plan – arka plan orantılı biçimde metne rölyef, yani belirli bir yapı vermek amacıyla kimi yazarların etken – edilgen tümce değışimini uyguladıklarını saptadım. Örnek olarak Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Erol Manisalı'nın “Birey, Toplum ve Sahte Demokrasi” başlıklı yazısından uzunca bir alıntı. Konusu, ilk iki paragraftan hemen belli oluyor.

“Türkiye'de esas sorun, toplumsal sınıfların gerçek demokrasiyi kurlmalarına Batı kapitalizminin ve uzantılarının engelleme yapmasından kaynaklanıyor.

- Batı kapitalizmi kendi dışında demokrasi istemiyor.

- 1953'te İran'da seçimle iktidara gelen Musaddık, İngiliz ve ABD petrol şirketleri tarafından niçin devrildi ve kukla Rıza Pehlevi getirildi?

Çünkü Musaddık, İran'ın petrolünün İran halkı için kullanılmasını istiyordu. Yani Batı kapitalizminin şirketlerinin sömürmesine izin vermeyecekti. Ve İran'da demokrasi bu yüzden Batı kapitalizmi tarafından yıkıldı. Batı'nın kuklaları ve uzantıları iktidara taşındı.

Türkiye'de 1961 Anayasası sınıfsal siyasi örgütlenmelerin gelişmesi için kapıları aralamaya başlamıştı. Türkiye'nin gelişmesi kendi halkı için olacaktı. Çokuluslu şirketler ekonomiye egemen olamayacaklardı. 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 darbeleri Batı kapitalizmi tarafından bunun için yaptırılarak “gayri milli sermayenin ülkeyi, Batı kapitalizmine bağlamasının yolları açıldı”. ... Bugün “ulusal cephe ile gayri milli cephe arasında” bir çatışma yaşanmaktadır. Batı kapitalizminin içimizdeki uzantıları gayri milli cepheyi oluşturuyorlar. Bunlar toplumsal haklar istemiyorlar....”

Metin, etken ve edilgen tümcelerin dağıtılması bakımından ilginç. Batı'nın Türkiye'ye karşı takındığı olumsuz tutumu ifadesinin merkez noktasını

oluşturmaktadır. Yazar bu bölümü için hep etken tümceler kullanmıştır. Türkiye'yi İran'a karşılaştırırken ise İran tarihine ilişkin olarak önce bir edilgen soru tümcesi kurmuş, sonra İran olaylarının nedenlerini anlatmak için hem etken, hem de edilgen tümceler kullanmıştır. Nitekim Türkiye'de yaptırılan darbelerin nedenini açıklarken çatıyı değiştirerek edilgen tümce biçimini seçmiştir.

Ağırlıklandırma olgusu, gerek anlamsal düzlemde gerekse sözdizimsel düzlemde saptanabilir. İyelik ekli belirtisiz ad tamlamalarında ve ilgi eki -ki'li terkiplerde anlamsal, etken çatılı tümcelerde ise sözdizimsel bir sorun olarak algılanmalıdır. Ağırlıklandırma anlambilimi, sözdizimi ve söylem çözümlemesini ilgilendiren bir konu olduğu gibi biçem bilim açısından da önemlidir.